

Ilvese Aapo umast vahtsöst raamatust ja ilmaelost

Kae lk 2

Väiku reisikiri käugist Poolamaa vanna mõtsa

Kae lk 3

Määnest matusõjutlust Pankjavitsah om peetü

Kae lk 4

Raamadu «Võru keele grammatika» autor Plado Helen umma tüüid rahvalõ tutvas tegemän.

Tarton peeti ettekandõpääväga võro keele grammatiga kaejatsit

KABUNA KAILE

4. süküskuul peeti Tarto liinan Plado Heleni raamadu «Võro keele grammatika» kaejatsit.

Raamadu edimäne vällä-näütämine olf põimukuul Kai-ka suvõülikooli matkapääväl, a välläännõ om toda väärt, et mitu kõrda nii-üteldä trummi lüvvä, selle et minevädse võro keele grammatiga säädse kokko Wiedemann üle 150 aastaga tagasi.

Raamadu kokkosäädja, Võro instituudi tiidrü Plado Helen kõnõlf raamadu sünnüluust, miä om ütesä aastakka pikk. Juttu olf tuust, miä raamadu sisse sai ja midä sinnä viil es saa. Umme sõnno perrä kirof autor raamadu innekkõkö tollõst, kuis võrokõsõ võro kiilt omma kõnõlnu ja kõnõlösõ. Tähelepandmist saiva muidoki kõik, kiä tedä seo tiikunna pääl nõv- vu ja jõvvuga omma avitanu.

Kokko tulnu ligi 70 lõuna- eesti keele sõpra kuuli muu hul- gan kolmõ ettekannõt lõuna- eesti ja võro keele kotsilõ. Tarto ülikooli lõunaesti kiili tiidrü Todeski Triin kõnõlf kiildkõn- nõ vormõst Lõuna-Eestin. Tarto ülikooli fennougristiga noorõmbtiidrü Huhtala Atte ettekandõ säsü olf sõna «mano» üten ummi tähendusväljuga. Tarto ülikooli profesri Lindstrõ- mi Liina võtsõ uman ettekandõn tsihis vastada küsümüsele, kin- kalõ raamadu kujol võro keele grammatikat vaia om.

Üts vastus om, et grammatiga- raamat avitas keele staatust kimmämbäs tetä. No omma võro keele huvilidsõl olõman nii sõnaraamadu ku grammi- ga, kost opmisõs api saia. Toda parhillaast hääd saisu nimssi kats tervütüskõnnõ pidäjät kah – Võro instituudi parhillaanõ direktri Padari Ivar ja inneskine juht Kuuba Rainer –, luutõn seo vundamendi päält no edesi võro keele opikut suurilõ inemiisile.

Esimuudu

Kas päkädsi suvõl kah käävä?

Seo suvi käevä arvada päkäd- si mu Vana-Roosa elämisen ja tõiva mu peldiku aknõlavva pääle välläändõ «Eesti NSV muuseumid» (1961), miä olf umal aol olnu Varstu raamadu- kogo raamat. Kinkse taa ra- amadu 15. põimukuul suvõ- ülikoolin Padari Ivarilõ.

Mul ei olõ mitte määnestki tiidmist, kiä tuu olf, kiä raama- du tõi. Nii et ma ei saa kõrvalõ jättä, et taa olf üts är essünü päkäts, kiä tullf suvõl ja mitte õkva inne jõulõ. Või-olla et ter- ven mi külän olli kõik aknõlav- va täüs veetü vannu raamatit umaagisõst Varstu raamadu- kogost. A egäl juhtumisõl om

kimmäs, et mu peldiku aknõ pääle olf üts raamat tuudu. Ra- amadu tuujat ma ei tiä ja et tuu raamat om põra Võro instituudi direktri käen.

KUUBA RAINER

Miildetulõtus: võrokiilside laulõ võistlusõ Uma Lau laulõ tähtaig om ligi

23. süküskuus oodõtas vahtsit võrokeelitsit laulõ Uma Lau- lu võistlusõlõ. Säänest laulu- võistlust kõrraldõdas joba viies kõrd ja mitmõ varatsõm- ba võistlusõ laulu omma jõud- nu Umalõ Pidolõ.

Oodõtas umakiiltsit ja uma- luuduisi vahtsit laulõ vabal teemal. Laulu võiva olla nii vahtsõaolidsõ ku perimüsligu: tundõlidsõst viiest flamen- koni, regivärsist hiphopini. Muidoki või laulõn olla kokko kõüdet vana ja vahtsõnõ (nt regilaul, miä kõnõlös parhil- latsõst aost).

Üts autor või võistlusõlõ saa- ta kooni viis laulu. Saadõtuisi

Umakeelitses oppusõs naatas pakma rahatukõ

KABUNA KAILE

Üten kooliaasta alustusõga tullf teedüs, et seost opi- aastast saava umavalitsusõ küssü lisarahha, et massa oppajilõ, kiä pruukva tunnin paikkundlist kiilt, 20 prot- sõnti palgalissa. Tuginõu pututas nii latsiaidu, latsi- hoitõ ku ka kuulõ.

Lisarahha saa küssü kooni 28. süküskuuni. «Hüä olõsi, ku egä kuul umah keeleh oppamisõ kasvai paari ainõtunniga sjoo sügüse plaani võtasi ja egäh latsiaiah üts rühm vai kasvai üts oppaja vai oppajaabi latsiga umah keeleh kõnõlõma nakka- si,» and Valgu Meel Võromaa arõnduskeskusõst küsümiisi tegemises huugu. Nii näge sää- düseandja kah paigapäälidse rahva hääd tahtmist umakul- tuuri hoita.

Rahha saa küssü ütelt puult oppajidõ jaos, kiä pruukva opitüün paigapäälist kiilt, ja tõsõlt puult tuujaos, et kõrral- da kultuurioppust, miä avitas kiilt oppi. Kultuurioppusõ tukõ om rehkenõdet 11 eurot latsõ kotsilõ aastan. Summa vällä- rehkenõdamises korrutõdas latsi arv umavalitsusõ kohvitsendi- ga. «Kimmähe om tark küssü umakultuuri lõimmisõ tukõ. Tuu rahaga saa näütüesest hüvvi uma keele kõnõlõjit küllä kutsu, kodokandi luudusõ ja kultuuri- teemaliidsi tsõõrikäuke kõrral- da vai tüütarri jaos matõrjaali osta,» and Valgu Meel mõttidõ

KABUNA KAILE PILT

Valgu Meel Võromaa arõnduskeskusõst härgütäs haridusasotuisi vahtsõst võimalusõst kimmäle kinni haardma.

liikma pandmisõs nõvvo.

Küsümise pääle, kas tan kandin iks jakkus umakeelitsit oppajit, kost Valgu Meel: «Võro ja seto keele kõnõlõjit om oppa- jidõ siäh õks hulka. Sjooni aoni om olnu mi haridusasotuisih tüükiil eesti kiil ja uma kodod- sõ keelega tüükeskkunda tulõ- minõ taht harinõmist. A meil omma hüä näüte olõmah: Võro liina umakeeline rühm Sõlõ- kõsõ latsiaiah, kats umakeelist rühmā Setomaa latsiaiah ja viil ütepäävädse keelepesä mitmõl

puul Võromaal. Naidõ rühmi oppaja omma mullõ ütelnü, õt harinõminõ võtsõ aigo, a no om uma keele kõnõlõminõ saanu loomulikust. Mu kats last omma umakeelitseh rüh- mäh kasunu ja kats kiilt selgest saanu, mõistva lukõ ni kirota mõlõmbah keeleh. Kats kiilt tegevä latsõ targõmbast ja rik- kambast. Tuu iist nä viil tennä- se meid, ku suurõst kasusõ.»

Tuginõvvo sündümises omma kuuntüüd tennü Võro- maa arõnduskeskus üten Võro

ja Seto instituudiga. Riigi puult omma paarimehe olnu haridus- ja tiidüsministeer- iüm ja Eesti Keele Instituut. Valgu Meel ütles, et paik- kundlist kiilt pruukvalõ oppa- jalõ lisarahha masminõ tullf ju- tus joba kuus aastakka tagasi, ku tä olf ku latsõvanõmb seto- keelidse rühmā luumisõ man. Aig ja arotamisõ omma avita- nu mõttit sõklu ja minevā aas- ta tullf ministeeriüm esi vällä tuginõvvo luumisõ mõttõga. No om määrys kah vällä ant.

OJA VILVE PILT

Puuanomanäütüs. Süküskuun näge Vana-Võromaa käsitüü- esindüsen väikut näütüst Štubise Urmasõ puutüükuntsist. Käsitüü- esindüsen om pääle näütüse muudki käsitüüd, midä Vana-Võro- maa käsitüümeistre rõõmuga näütäse ja pakva. Esindüs om vallalõ iispääväst riidini kellä 10–15. Kotus om Keskliina kooli hoovi pääl Vabadusõ uulits 12/2 Võrol.

MTÜ VANA-VÖROMAA KÄSITÜÜ

UL

Sükskuu alostusõ vaiv

Egä aasta tuu sükskuu alostus pia kõigilõ pääle vaivanolõkit. Koolilatsõ läävä kuuli, nii nimä ku vanõmba piät hulga vahtsõga harinõma. Ja sääne alostus olõ-i ilmangi vipõruisilda: panga-kaart kaos är, telefon kaos är, bussist jäät maaha jne. Kökkõ toda piät sis hulganõ vallalõ arotama nakkama.

Ja nigu ummist hätist viil veidü olõs: poliitikailman tulõ kah vällä väegagi sülgämä pandvit asjo. Kohegi om ette massõtu ettekujotamalda suur raha ja tollõ iist om prakki vasta saadu. Tsipakõsõ tulõtas kõik taa miilde telefonipettüisi, ku tundmalda tegeläisi arvõ pääle hulga rahha är kandas. Vai sis noid poodi-parklan toimõndavit tegeläisi, kiä hään usun juttu kullõma jäänü inemisele mitmõsaa euro iist kotitävve närtsõ maha mõövä. A ku niimuudu lask hinnäst är hanita uma riik...

Tatitaminõ ja söimaminõ stressi vasta väega pikält ei avita. Tulõ luuta, et asä uuritas selges, kohus mõist õigust ja varas saa varga palga. Kuigi jah, üteldäs nii kah, et luutus om ullõ trüüst.

Hindä kaitsmisõs säänsen olokõrran om inemine aasta-tuhandidõga vällä märknü nalategemise. Nii naas õkva tulõma egäsugumaidsi internetimeeme ja reklaamõ, miä kõnõli kastõst, midä nätä ei olõ, ja tollõst, kuus Indiamaalts suurõtükükuulõ asõ-mõl elevant Eesti poolõ tulõma saadõtas. Pildin olf viil üts herrä, kiä sõitsõ autoga 30 alan 100 kilomiitret tunnin, üteli, et võtt vastutusõ ja sõit edesi lämmä tagomadsõ istmõ pääl.

Arvada jääs 70 miljoni (lehe trüküst tulõgi aos om tuu nummõr kimmäle muutunu) lugu pikembäs aos üles ja noid, kiä valitsõjidõ vasta rusikut karmanin hoitva, tegünes viil mano. Kiä tegi? Esi tegi, ku tulõta miilde Kavval-Andsu ja Vanapagana luku.

A koolialostusõ stress saa pia läbi. Viil mõni nätäl sükskuu alostusõ vaiva, sis lätt elo edesi. Vähembält varrampa om lännü.

RAHMANI JAN
Uma Lehe toimõndaja

UMA LEHT

Tulõ vällä egä katõ nädäli takast neläpäävä.

Toimõndusõ aadrõs: Tartu 48, 65609, Võro liin

E-post: info@umaleht.ee, tel 78 222 21

Kodoleht: umaleht.ee

Molvihk: facebook.com/umaleht

Päätoimõndaja: Jan Rahman, tel 56 922 841
jan@umaleht.ee
Abitoimõndaja: Kaile Kabun, info@umaleht.ee
Keeletoimõndaja: Laivi Org, laiviorg@gmail.com
Latsinuka toimõndaja: Mariko Faster,
latsinukk@umaleht.ee

Uma Lehe toimõndusõ kolleegium:
Tiia Allas, Külli Eichenbaum,
Aapo Ilves, Kaido Kama,
Ülle Kauksi, Rainer Kuuba,
Evar Saar.

Välläandja: SA Kultuurileht, kl.ee

Tellimine: AS Õhtuleht Kirjastus, tellimine.ee, tel 617 7717

Mu suur sõbõr Orlov

Tuust om joba jupp aigu müüdä, ku ma käve Kambja koolin. Es tiiä kiäki midägi internetist ja mobiiltelefonist. Pääle kuuli aimi kamba kokku, et rahvastõpalli mängi, vai hüpsimi järve veeren purdõ päält pommi. Mõnõl sõbral olf jalgratas, a ma tahtsõ hindäle võrri ja käekellä.

Es jõvva kuigi är uuta, kuna kuul lõpõs ja saa tüüle minnä, et võrri ostmisõs rahha tiini. Sai hainu rõuku ja kuhja pantus, laka pääle üles antus, piite ja kapstit kõblatus ja eläjile söödäs villä jahvatõdus.

Üts hummuk üteli brikiatiir, et ku ma mõista hobõst ette panda, sis võtku ma tuu must hopõn Orlov. Hoiat viil, et tä om kipõ käumisega, a vahepäält tükis ettepandmisõ aigu näksämä.

Tallin tundsõ Orlov kõgõ-päält huvvi mu imä üten antu leeväkoti vasta. Ravva lasksõ hindäle suuhtõ panda ja taosõ kaala ja pandsõ kipõlt minemä. Poolõ pääväga olf meil hain vaalu aetu ja suurõ tra-

viga talli tagasi tultu.

Järgmäne päiv sai jäl Orlovi. Tä nigu üteli mullõ, et ärku ma noid Tõnni ja Manni võtku, üts lääpäs kurra jalga ja tõnõ suigus vehmre vahel. Imä kūssegi, mille ma õdaku nii nälläne olõ, sai jo ummõtõ pia puul pätsi leibä söõgis üteli.

Ku ma sügüse uma vahtsõ võrriga Orlovist müüdä sõitsõ, kaiõ tä mullõ perrä ja hirnaf. Arvada sai hopõn arvu, et avif mul unistust täüde viiä.

elmo.

Ilvese Aapo: kiäki peät ütlemä, ku kuningas alastõ om!

Räpinä mehel Ilvese Aapol om trüküst tulnu juturaamat päälkiräga «Sulatõtt ja teisi jutte». Inämbüs raamatulõ jõudnuid juttõ om varrampa mõnõn aolehen vai aokirän avaldõt, a huulmada tuust and raamat kõrraligu novellikogo mõõdi vällä. Raamadu tõsõn jaon omma jutu ja katõ laulu sõna, miä kõnõlõsõ Aapo kodo-paigast Räpinäst. Uuri kiränigu hindä käest lähkumpä, midä tä kõnõlõs umast raamatust ja ilmaelost kah.

Tere, Aapo! Kas om tõtõjutt, et sul om trüküst tulnu jutu-raamat?

Om jah, kiränikul tõõnõkõrd või niimuudu trehvädä.

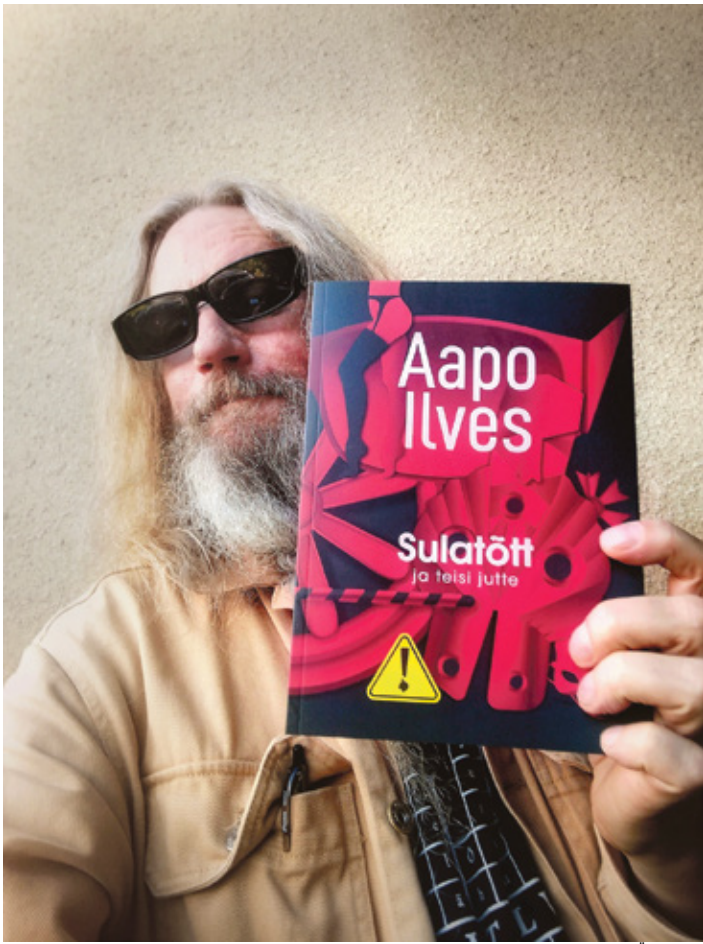
Kuimuudu ja mis jutõst tuu raamat kokko sai?

Ma olõ päält 15 aasta kirotanu tiatriilõ, 2024 olf säidse esietendüst ja kokko kümme käpajäleaga tükku lava pääl, a 2025 olf inne üts muusikal lava pääl ja mul tullf miilde, et kiräniku andva õks raamatit kah vällä. Sõs otsõ ja löüdse parra portsu juttõ ja naksi kirästämä. Raamatuh om 26 juttu ja katõ laulu sõna. Kolm luku omma tävveste võrokeelidse ja tõisin om kah võrokeelitsit lausit vai katõkõnõt.

Raamadu kaasõ pääl om hoiatusmärk. Kas tuu tähendäs, et noorõmba lugõja es pidänü taad lugõma vai om tuu vastapite, reklaamitrikk?

Üts ja tõnõ. No sääal om paar novelli, mille pääle vanõmba võiva nakata sjood raamatut latsi iist käkmä nigu nõuka-aigu olf «Avameelselt abielust» är käkit, a tõistpite om sjoo hoiatus muidoki kõgõ kimmämb viis latsõ lugõma saia.

Ummõhtõgi om mõnõngi jutun tarvitõt vägisõnno, midä

PILT ILVESE AAPO ERÄKOGOST

Ilvese Aapo uma vahtsõ raamatuga.

Õsin inämb är ei trükitä. Kas kiil jääs sis su meelest vaesõmbas?

Ma sõnno ei pelgä, naidõ takah ommava mõttõ. Mul ommava njoo sõna taah antropomorfitseeritü, inemise-taolidsõs tettü. Egäsugunõ tsensuur ja kiildmiskultuur mullõ miildü-i joht. Saa-i sjood ossa keelest vällä visada!

Su jutõn tulõ ette egäsugumaidsi müstiliidsi mõtsaliisi, näütüses Mönn, Pahr vai Kalmer. Olõt esi kah mõtsan mõnt essütäjät vai muud säänest trehvänü?

Ei tulõ miilde vai ei taha kõnõlda, a tuu Mönn tullf nii, et Kařala rokimiis Santtu Karhu

kõnõlf, et Kalevala legendeh olõvat karvatsõ mõtsinemise, kedä kutstas *mennikäiset*.

Raamadu tõõsõ jao päälkiri om «Räpinä». Mille piät tähtsäs kirota umast kodopaigast?

Kuigina trehväs niimuudu, et olf tegünü ports Räpinäga kõüdetüid juttõ ja nä sündü ilosahe raamatuhe panda. Ma tõisi inemiisi kodopaikust vast es mõistnu niimuudu kirota ja Räpinä om naid juttõ väärt. Sjoo raamat om üleni Lõunõ-Eesti elotundmist täüs.

Olõt küländ kõva ulluusi vast võitlõja, näütüses ei miildü sullõ tuu, ku droonihoiatusõ teedüs saadõtas «saarõmaa

keeli», õ tähti asõmõl tarvitõdas õ-d. Mille säändse asä sullõ nii kõvastõ henge läävä?

Ullusõ ja käki miildü-i ja esieranis miildü-i, ku asi om tettü tuujaos, et lihtsäle tunnus, nigu olõs midägi tettü. Ku ma umma tüüd nii sitastõ tennü, olnu meil laulõ ja tiatritükke peris pallo veidemb. Kiäki peät jo ütlemä, ku kuningas alastõ om.

Saman paistus vähembält mullõ, et egä päiv tetäs mugu vahtsit ulluusi mano ja tollõ vasta võitlõminõ võtt är maru hulga jõudu. Kost sa jõvvo võtat?

Mõnikõrd om ullus nii suur, et tuud jõudu ei jakkugi. A no ma kirota ummi juttõ ja laulõ ja vast vähembält mõnõ inemise muutusõ naade kaudu parõmbas.

Usut iks viil, et ilokirändüse lugõminõ või härgütä inemist laemba pilguga ilmaasjo pääle kaema?

Kos tä pääses. A inne tulõ muidoki raamatit lukõ. Telekas ja uudissõ raamatidõ kotust ei täüdä!

Kost huvilinõ su vahtsõ raamadu kätte saa?

Kimmäle saa mu hindä käest ja COOP Põlva puutõst, a vast sjoo intervjuu ilmumisõ aos saa joba muialt kah. Suuri puutõga om väikul kirästäjäl küländ keerolinõ asjo aia ja sääal om võimalus hinnäst vaesõs müvvä.

Ahjah, üts asi viil. Kas plaanit Uma Laulu konkursilõ kah mõnõ vahtsõ laulu saata?

Hää, et miilde tulõtiti. No vast jõvva, a ku jõvva-i, sõs olõ-i kah midägi katski, mul om võrokeiltsit laulõ joba umbõlõ pallo.

Küsse RAHMANI JAN

Kaemi üle ola tagasi

*Pikäaolinõ kuulmeistre
SÄINASTI ENE, kiä om müiõ ainidõ
siän opanu aoluku kah, tulõtas
miilde sündmüsi aost, ku Eesti
vahtsõst esisaisvas sai.*

Sükskuu edimäne puul

1986. aasta Smuuli kirändüs-avvohinna võitsõ Luigõ Viivi romaan «Seitsmes rahukevad».

1987. aasta sükskuu algusõh tulli kokko ansambli Kolumbus Kris ja Ultima Thule.

13. sükskuul esinesi ansambli J.M.K.E. Moskva lähküh Podolski rokifestivalil.

1988. aasta 6. sükskuul kõrrald KGB Võro liinah eestläisi ja vinläisi tapõlusõ, mille süüdläses tetti Saarõ Ain. 8. sükskuu Tüürähva Eloh ilmu nuurikolonni teedä-andminõ, millega tuu süüspandminõ ümbre tougati.

11. sükskuul tegi Rahvarinnõ Tařna lauluplatsi pääl

rahvakogonõmisõ «Eestimaa laul», koh Valgu Heinz üteli kuulsa sõna: «Ükskord me võidame niikuini!», Velliste Triivi mõudsõ Eesti esisaisvust ja poliitvangi Tarto Ennu priis päästmist.

1989. aasta 15. sükskuul jõudsõ Tařnahe NSV Liidu interliikmise solidaarsusmarss. Mõni nätäl pääle Balti ketti taheti tuuga näüdatä, et Eestih om pallo inemiisi, kiä tahtva liidu püsümist.

1990. aasta 8. sükskuu pääväl tetti Eesti Sotsiaaldemokraatlik Partei. Esimiis olf Lauristini Marju. 12. sükskuul võtf ülembnõvvokogo vasta sotsiaalmassusäädüse, mis tekki sotsiaalmassus tüüandjilõ 20 saandikku.

1991. aasta sükskuu algusõh tunnisti Balti riike esisaisvust USA ja NSV Liit.

4. sükskuul kiroti Savisaarõ Edgar ja NSV Liidu KGB esimiis Bakatin ala protokolilõ KGB kaotamisõ kotsilõ Eestih.

8. sükskuul kõrrald Eesti-maa Rahvarinnõ Tařna laulu-platsi pääl suurõ ettevõtõmisõ

«Vabaduse laul», minka märgiti esisaisvusõ tagasitulõmist. 10. sükskuul võeti Eesti Euruupa julgõolõgi- ja ütistüü-nõvvopidämise (OSCE) liikmõsriigis.

11. sükskuul käve Tařnah Saksamaa välisministri Genscher.

13. sükskuul alosf tüüd Eesti Komitee iistsaisjist tett Põhisäädüse Assamblee, mis nakas kirotama vahtsõt põhisäädüst.

1992. aasta 14. sükskuul lõpõf uma tegemise Eesti Vabariigi ülembnõvvokogo. Aastil 1990–1992 võeti vasta 152 säädüst, 483 otsust ja 23 deklaratsioon.

16. sükskuul and riikevaihõlinõ valuutafond (IMF) Eestilõ 41 miljonit dollarit lainu.

1993. aasta 10. sükskuul käve Eestih paavst Johannes Paulus II, kiä pidi raekua platsi pääl missa. 11. sükskuul tetti vallalõ Eesti Rahvusraamadukogo vahtsõnõ hoonõ.

15. sükskuul võtsõ riigikogo vasta põhikooli- ja gümnaasiumisäädüse, min-ka panti paika sunduslid-sõs haridusõs ütesä klassi

ni gümnaasiumiaig 10.–12. klassini.

1994. aasta 4. sükskuul mängse Eesti jalgpallikuundus aoluulidsõ edimädsõ Euruupa meistrivõistluisi valikmängu Kadrioro staadioni pääl Horvaatiaga. Eesti kaof 0:2. 8. sükskuul mängiti säälsamah Kadrioroh Itaalia-ga, itaallasõ võidi 2:0.

Kuulõ nimetüste tullf põhikuul ja gümnaasium, kooli naksi tegemä hoolõkogosit.

1995. aasta 1. sükskuul kaof Eesti jalgpallikuundus Zagrebih EMi valikmänguh horvaatõlõ 1:7. Eesti iist lei värehti Reimi Martin.

Aasta algusõh vasta võet keelesäädüs tõi sükskuust vinne opikeelega kuulõhe vahtsõ eesti keele ainõkava ja suurõmba tähelepandmisõ eesti keele opmisõlõ.

1996. aasta 13. sükskuul panti kats aastat Kultuurilehe nime all ilmunu aolehele tagasi suuperäne nimi Sirp. Aasta algusõh vällä hõigatust Tiigrihüppe programmist saiva edimädsõ kooli puutritehnikat ni oppaja naksi pääle puutrioppuisiga.

Poolamaal piisonijahin

RAHMANI JAN

Poolamaa om luulõtajit jo ammust aost hindä poolõ tõmmanu, tulõtami miilde kasvai Liivi Juhanit. Nii vōtimi Soomō luulõtaja Laaksoneni Heliga plaani tetä pōimukuu perämäd-sel nädälil üts käük Poola-maa vanna mõtsa.

Heli es olõ varrampa Poolamaal käünü ja ma olõ olnu innembi nigu läbisõitja. A mi mõlõmba huvi oll' näta peris Poolamaa luudust. Heli tahtsõ uuri vana mõtsa sammõld ja mutukit, ma tahtsõ autoga sõita ja vanna mõtsa näta. Tuuperäst valisimi tsihtpaigas kõgõ tunnõtumba – Białowieża põlidsõ mõtsa.

Et tuu paik om teedä inne-kõkkõ ku mõts, kon saa näta luudusõn elävit Euruupa piisonit, luutsõmi salamiisi noidki näta, a ega mi midägi tuu hääs es tii. Piisonit om võimalik säääl näta külh, a tuujaos tulõ palgada hindäle luudusgiid, kiä su õigõl aol õigõ söögikotussõ mano vii. Umal käel piisonidõ nägemises soovitas kuntsmudsu sõita hummogu kell neli müüdä mõtsateid. Mi otsustimi, et saami seokõrd lihtsäle paigaga tsipa tutvas, vast kunagi saa asaga süvembäle minnä.

Paiga pääle jõudõn alostimi umma uurmistüüd Białowieża luudusõ ja mõtsa muusõumin. Rahvuspargi keskusõ muusõum and kõrraligu pildi tollõ kandi eläjist, tsirgõst, kasvõst ja kõnõlõs, mille vana mõts tarvilinõ om. Tunniaolinõ muusõumitsõõr oll' esimuudu: kimmäl kelläaol lasti rühm huviliidsi suurdõ pümmehe tarrõ, kon sis panti üten nukakõsõn tuli palama ja inemise saiva audiogiidi abiga kullõlda, midä täpsempä säääl nukan näta saa. Nii sai läbi käütis paarkümmend tarõkõist ja näta ja kullõlda, kiä eläse põlitsõn mõtsan. Kulsimi audiogiidi inglüse keelen, tõisi kiili es tulõ päähä küssü.

Edesi vei mi tii parki vano puid kaema ja säält edesi vana mõtsa ala. Białowieża külä küle all om umbõs kolm kilomiitret pikk laudtii läbi põlidsõ mõtsa, mink üten otsan om väiku saiso-plats ja tõsõn otsan piisonidõ näädüskasvandus, kon saa tõisi paikkunna mõtsaeläjit kah näta. Mõtsaraa pääl sai

näta, määne om aastasatu put-mada mõts ummi suuri tammi, lõhmussidõ, kuusi, kõivõ ja pedäjidega. Ja kõiki puhmõ, samblidõ, siini ja mutukidõga. Et õdak jõudsõ armõdu kipõstõ kätte, tull' eläjäpargi kaemi-nõ järgmädses pääväs jättä.

Katõst paigapäälitsest pääväst tõsõl jõudsõmigi Białowieża rahvuspargi piisonidõ näädüsreservaati, miä oll' periselt üts eläjäaid, kuigi eläjl olli säääl peris suur ruum, kon toimõnda. Säääl sai sis muiõ eläjide kõrval tuud paigapäälidse mõtsa kuningat Euruupa piisonit kaia ja timäst pilti tetä.

Matkamisõs otsustimi tõsõl pääväl valli üte veidemb tunnõdu matkaraa rahvuspargi tõsõn veeren Masiewon, õkva vasta Valgõvinne piiri. Säääl sai näta piiritarra ja piisonidõ süütmise kotust. Süütiskotusõ kandin oll' näta piisonidõ jälgi ja kõtuprükü, nii et elomärgi olli tävveste olõman. Matkatii vei meid viil vana surnuaia pääle ja saimi näta jupikõist inneskidsest kitsa rüüpega raudtiist. Mõts oll' säääl rahvuspargi veeren küländ mi mõtsu muudu, kuigi tundu kui-võmb ja tsirgulaulu kah üle-arvo es kuulõ. Tuuiist näimi tii pääl väikut nastikut, kiä naas meid näten koolnut mängmä. Üttegi inemist mi tollõ matkaraa pääl es trehvä.

A esihindäst om Białowieża rahvuspark luudusõ kõvastõ turismi hääs tüüle pandnu. Keskusõ man oll' kesk nädälit hulga inemiisi ja autit (parkmisõ iist küsüti mitmõn paigan rahha), vallalõ olli kohvipoodi ja jalgrattalainutusõ. Müüdi käsütüüd, mett ja muidogi egäl võimaligul moodul piisonipilte ja mängeasju. Silmä jäi, et suur jago turistimeelüssit paistu ollõv Hiinast tellidü ja reklaami olli inämbüisi lastu kunstmudsol kujonda. A kõgõ tuu man es jää tunnõt, nigu tahe-tu turisti käest lihtsäle raha är võtta. Võimsa mõts oll' periselt kaemist väärt.

Viil tähelepanõkit Poolamaalt

Poolan om uma raha, zlott, miä om umbõs üts neländik eurot. A piaaigu egäl puul saa kaardiga massa. Hinna omma vast tsipa odavamba ku meil, a väega suurt vaiht kah ei olõ.

Inemiisi om Poolan hulga ja inämbüs turistõ olli kah poolaka. Kõnõldas poola kiilt, teenindäjä mõistsõva inämbüisi inglüse kiilt kah. A hariligu poolaka vastus küsimüsele

Vana mõtsaalonõ Poolamaal Białowieża rahvuspargin.

LAAKSONENI HELI PILDI

Mõnõn paigan oll' silt, kost edesi es lubata mõtsa minnä.

Białowieża põlidsõ mõtsa kuning Euruupa piison, poola keeli **zubr**. Pildistedü näädüsreservaadin.

Liiklusmärk, miä hoiatas tii pääle tulõvidõ piisonidõ liist.

«English?» oll': «Polski!» Vine keelest saava poolaka arvada arvo, a toda ei taheta kõnõlda, ei olõ parhilla moodun.

Kalmuaian omma inemise matõdu suuri marmorplaatõ ala, miä omma maru puhta. Ei tiia, kiä noid mõsk? Esieräli-ne om viil tuu, et havvaplaadi pääl om kirän, ku vanas inemine elli.

Turu pääl mõivä inemise umakasvatõdud aiakraami. Säändsit lette, kost kõrraga kõkkõ saa, väega silmä es jää. Küländ veidü oll' näta müü-

gil säänestmuudu rõivakaupa, midä meil Poola kraamis kut-sutas.

Perämäne tähelepandminõ pututas autosõitu. Esieränis piiri veeren, kon telefoni ja satelliidilevi väiku, om mõistlik kaia rohkõmb paprõkaarti ja veidemb usku toda, kohe telefon sinno Google Mapi vai Waze'i abiga juhatas. Ma uskõ hirmsalõ tehnikat ja nii õnnõstu mul trehvädä Valgõvinne piiripunkti ja sõita pikki otsõ ruusateid. Tõnõkõrd tulõ targõmb olla.

Piisonikuuk mõtsa all.

Euruupa piison (*Bison bonasus*) om Euruupa kõgõ suurõmb maismaaimetäjä. Täüskasunu esädse kaaldva 750–920, imädse 450–640 killo. Kihäpikkus om näil 2,2–3 miitret, turakorgus 1,3–1,9 miitret. Euruupa piison sүү päävæn 30–60 killo värskit kasvosüüki. Białowieża mõtsan arvatas parhilla ollõv umbõs 2000 piisonit, noist 1000 Poola ja 1000 Valgõvinne poolõ pääl.

Läte: infotahvli ja internet

Priinime lugu

Rubriigin kõnõldas perekunnanimmil perilõlmisõst ja tähendüsest.

Parts

Seod nimme kand Eestin 834 inemist. Hingelugõmiisi perrä panti nimi umbõs 30 mõisan, miä kõik olli lõunaecesti keele ala pääl. Noist 11 olli Mulgimaal, 11 Lõuna-Tartumaal ja katõssa Võrumaal.

Periselt oll' Võrumaa mõisit rohkõmbki. Hingelugõmiisi perrä olli nuu Peri ja

Saarjärve Põlva kihlkunnast, Rõugõ, Korgõpalu, Viitinä ja Vana-Roosa Rõugõ kihlkunnast, Vana-Antsla Urvastõst ja Vahtsõliina mõisa. A Harglõ Koikkülän tegüsi kah Parts (hingelugõmisõn *Partzi*), nimi panti Pardsi talu perrä. Harglõ kihlkunna Mõnistõn panti 1826. aasta hingelugõmisõn Mustajõõ veeren Pardsi talun kirja saksa kiilde tõlgit nimi *Endte*, a 1834 om tuu sõski maakiilses muutunu, kujulõ *Partz*. Seo Partse suguvõsa om no nüüdki Mõnistõn küländ suur.

Peril panti Parts Naruski külän, säääl ja Saarljälvel või arvada, et nimesaaja olli juuri

poolõst tulnu naabrimõisast Pardsist. Rõugõ kihlkunna vähätside nimesaajidõga perekundõ nimmi motiivi olõ-i selge. Korgõpalu perrel om vast olnu kõüdüs Mõnistõ suguvõsaga.

Vanan-Antslan panti *Partz* suladsõperrele Rimmi kandi Toodsi talun, nimi või olla saad Pardsioja talu perrä. Vahtsõliinan panti *Parts* Tõlva külän, pere oll' peri Poksi talust Saika küläst, miä om tegeligult Vahtsõliina lahuntükk keset Haanit.

Et sõnna ja nimme Parts üteldäs vällä pehme *rts*-iga, sõs om Mulgimaal ja Lõuna-Tartumaal

tedä ka kirutõt kujul *Pairts* ja *Pairtz*. Säälsele keelele om umanõ, et pehmendüs tekitäs ettepoolõ -,i nigu sõnan *laits* 'lats'. Uibo Udolõ om jäänü silmä, et Tarvastu mõisan panti seo nimi Kalkuni talun. Arula mõisan Otepääl olli nime *Parts* saaja peri Üti talust. Ka *ütt*, võru keelen *hütt*, eesti keelen *meigas* om tsirgunimetüs.

Arula suguvõsa om üts suurõmbit, säält omma nime saanu ka Vabahussõa soomusrongõ diviisi ülemb Karl Parts ja timä kavvõst sugulanõ, illas-kinõ pääministri Juhan Parts.

Nimmi eestistämise aigu panti Parts joba 1934 keelu-

nimekirjä ku liig harilik nimi, nii et eestistämisel tuud võtta es saa.

Kõgõ hariligumbalt om priinime Parts alussõs iks lõunaecesti tsirgunimetüs *parts*, miä või olla olnu ka nimesaaja varajadsõmb lisanimi vai talunimi. Muiduki, vanõmba lisanime alussõs või olla ka Bartholomeuse mugandus. Joba inne üldist maa-rahvalõ nimmi pandmist oll' Eesti liinun inemiisi perekunnanimega *Barts* ja *Bartz*. Ka Põlva Pardsi mõisa nime alussõs om poolaaisgõ mõisaumanigu nimi Mattias Bartsch, poola muudu *Macziei Barsecz*.

SAARÕ EVAR

Tundõ läbi elo

Uma Lehe kiräsaatja URMI AILI om kirja pandnu, määndse tundõ inemisel elotii pääl ette tulla võiva, ja tuu noidõ kotsilõ näütit elost.

11. Igätsüs

Kes meist ei olõssi tundnu igätsüst, esieränis noorõmban iän. Igätsüs om sääne tunnõ, et õkvalt minotitki ei saa süä rahhu. Kõik aig mõtlõt kalli inemise pääle ja kuigi ei jõvva är uuta, kuna jäl tõist näta saa. Käüt nigu unik õnnõtust ümbre, kuigi midä halva ei olõki juhtunu. Ei lää süük ei juuk, opmisõst kõnõlõmalda. Jala omma nigu kammitsahe pantu. Ei taha muud ku rahhu ja uma-ette olla, et kiäki ei sekässi su unõlõmist.

Näide elost

Prõlla om hää, et saa läbi te-lehvoni kirota ja kõnõlda. Lugu om vanast aost, ku mobiile viil es olõ. Tütärlats käve kesk-koolin ja tälle väega miildü nuurmiis hindäst klass iinpuul. A nä es käü üten koolin. Kokko saiva õnnõ mõnõl nädäli-vaihtusõl. Terve tuu nätäl oll' nii pikk uutminõ ja igätsüs nii suur, et oll' väega rassõ olla.

Ainumanõ, miä olõmist kerembäs tegi, oll' kirä saatminõ ja saaminõ. Kül sis oodõti toda kirja. Käüti mitu kõrda päävæn postkasti man. Ku oll' kiri, sis oll' saajal hää miil ja igätsüs es tundu inämb nii jälle. A ku mõni päiv kirja es olõ, sis olõssi nigu aig saisma jäänü. Tuus aos, ku tulle suvõvaheaig, olle nuurmiis saatnu tütärlatsõlõ üle saa kirä ja tütärlats pia katõsakümmend vasta.

12. Armastus ja hindä ohvõrdaminõ

Armastusõn om kõik selge ja helge. A kas iks om? Armastust om kah mitmõsugust. Armastus om andminõ ja võtminõ. Ütelt puult annami hindäst är kõik, mis meil hääd om. Mi säemi kalli inemise soovi hindä ummist korgõmbalõ. Mi tahami olla kõgõ tõsõ meele perrä. A mis mi tuu peräst är unõhtami? Esihindä.

Näide elost

Noorõ naksi kuun elämä. Naanõ tegi koton kõik ette-taadõ är. Kraamsõ, tegi süvvä, mõskõs ja tõi eski kavvõmbast puukuurist puu aho kütmisses valmis.

Miis tull' tüült kodo lämmähe tarrõ, sei kõtu täüs ja visa sofa-pääle pikäle telekat kaema. Ütel, et tä om pääle tüütegemist väsünü.

Naanõ käve kah tüül, a tä nigu es toheki väsünü olla. Naanõ kannah, kooni viländ sai. Sis lätõs är imä mano elämä.

Ku koton inämb midägi süvvä es olõ ja elämine külm, tull' miis naasõ käest andis pallõma ja lubasi edespite rassõmba tüü esi är tetä.

URMI AILI
Lugu lätt edesi

